

Alternatív javaslat a székely név és társadalmi csoport eredetének magyarázatára

2. rész: A királyi beavatkozás kezdete

Keszi Tamás

régész, Intercisa Múzeum

KIVONAT

Könyves Kálmán lehetett az, aki megkezdte a székelység reintegrálását a királyság intézményrendszerébe. A reintegráció változatos formában zajlott le. Legjelentősebb eseménysorozata a székelyek egy részének Erdélybe, végül a mai Székelyföldre telepítése volt. A székelység kialakulásának megértését elősegíti, ha az eddigiektől eltérő fogalmi kereteket alkalmazunk.

KULCSSZAVAK: székelyek, hajdúk, nem tervezett következmény, önszerveződés, spontán rend, exaptáció

A fentebb vázolt¹ 11. századi, önszerveződő folyamatot követte a 12. század. Az első száz évet inkább a 'kóborlók' jelentette veszélyek (tolvajlás, további szökések) elleni védekezés határozta meg a királyság irányítóinak szempontjából. A gyéren lakott ország egyes területein olyan autonóm közösségek alakulhattak ki, amelyeknek pusztá léte fenyegetést jelentett egy olyan központi hatalom számára, amelyik szabályozni kívánja a területén élő minden ember életét.² A századforduló táján ismerik fel a székelységben rejlő potenciális lehetőségeket, és megkezdik saját céljaik szolgálatába állítani őket. A székelység egy részének egységes csoporttá szervezése nagyjából szintén egy évszázadot ölelt fel, különböző jellegű intézkedésekkel.

Úgy tűnik, hogy Könyves Kálmán volt az első uralkodó, aki lépéseket tett az önálló entitássá alakuló csoportok beillesztésére a Magyar Királyság rendszerébe. A probléma elsősorban az ország peremterületeit érintette, és tudjuk, hogy Kálmán több törvényében foglalkozott a határvidék ügyeivel (I. törvénykönyv 36., 76., 82.). Az ottani viszonyok tisztázásával állhat összefüggésben az ott élő székelyek ügyének rendezése is. Közvetlenül a szolgaszármasítás *vagusok*ra vonatkozó fejezetek (41–44.) után következik a szabadok egységes adózását szabályozó 45. fejezet. Ebben több szabadnak minősített csoportot említenek. Először is Kálmán eltörli a 8 denáros adót, amit addig mindenkinek fizetnie kellett. Ezt követően a hetes szolgálatot teljesítő várnépekről (1. csoport) és a tőlük független szabadokról (2. csoport) van szó, akik továbbra is 8 denárt tartoznak fizetni. Végül az alábbi két mondat következik:

„*Ha pedig olyan szabadok űk, akik a királynak, amikor átvonul az ő határukon, lovakat, fogatos szekereket és fizetett szolgálatokat nyújtanak, 4 denárt fizessenek ki. (3. csoport) És hasonlóképp az olyan szabadok, akik beleegyeznek, hogy emezekkel együtt lakjanak; vagy távozzanak.*”³ (4. csoport)

Az utolsó mondatban a szabadoknak egy negyedik csoportját említi a törvény, akik az előbbi csoporttal együtt laknak. Utóbbiaknak távozniuk kell, ha nem akarják megfizetni azt az adót, amit a többiek. Mivel a négy denáros adó a nyolc denárost váltja fel, amit eddig minden egyes szabadnak fizetnie kellett (*de liberis singulis colligebantur*), arra lehet következtetni, hogy az utóbbi, 4. csoport tagjai az új szabályozást nem adócsökkentésnek élhették meg, hanem emelésnek, ezért számít arra a törvény, hogy lesznek, akik fizetés helyett inkább távoznak. A szöveg logikája tehát azt sugallja, hogy itt egy olyan szabadokból álló csoportról van szó, amelyekre csak most terjeszti ki a király a másokra már régebb óta vonatkozó kötelezettségeket. Ezek lehetnek azok a 'kóborlók' székelyek, akik szabadságuk, függetlenségük megőrzése érdekében költöztek a határvidékre, és így sikeresen elkerülték az állami szolgáltatást, de 1100 körül végül utolérte őket a királyi hatalom.

1 Cikkünk előzményét ld. Keszi Tamás: Alternatív javaslat a *székely* név és társadalmi csoport eredetének magyarázatára 1. rész. *Ephemeris Hungarologica* 3. (2023) 1. sz. 44–67. (A szerk.)

2 '... what states would not allow within their boundaries was the creation of frankly autonomous settlements, either by their own subjects or by intruders from other polities.' (Kopytoff 1987, 30.)

3 „Si autem liberi, qui regi per fines eorum transmigrati equos, currus subductorios et servicia stipend(i)aria suppeditabant, IIII denarios persolvant. Et similiter liberos, qui cum eis cohabitare consenserint, aut exeant.” (Závodszy 1904, 189.)

Kálmán törvényének megszületése után jó tíz évvel kerül sor a székelyek első név szerinti említésére az 1116-os Olšava menti csata leírásában.⁴ Benkő Elek megfogalmazása szerint „az etnikai szabadságok mintájára létrehozott szabadságuk alapján különböztették meg őket,⁵ amikor a besenyőktől és a magyaroktól is külön csoportban említik őket. Ezt a székelyek 11. századi története alapozta meg, amely egészen 1100 tájáig függetlenül futott a magyar király szabad alattvalóitól. A hasonló csoportok reintegrációját más területeken és korszakokban is elősegíthette, ha sikerült őket katonáskodó elemként felhasználni.⁶

Annak ára, hogy a székely csoportok hajlandók voltak elismerni a királyi hatalmat, a kollektív kiváltságok megadása volt, ez pedig lehetővé tette, szinte megkövetelte a csoport önálló eredetének, etnikai tudatának kialakulását.⁷

Hogy ez alatt az évszázadnyi elkülönülés és teljes szabadság időszaka alatt megindult a székelyek önálló etnikai tudatának a kialakulása, az az elbeszélő forrásokból derül ki. Már Anonymus Attila király népének nevezi őket, ami – tekintettel arra, hogy Árpádot is Attila nemzetségéből származtatta – csak annyit jelent, hogy a székelyek és a magyarok rokonok,⁸ de a többi magyartól megkülönbözteti őket az eltérő történelmi sors. Lehetetlen megmondani, hogy a 12–13. századi székelyek valóban azt gondolták-e magukról, hogy időben korábbi lakosai voltak hazájuknak, mint a magyarok, és ezt egészítették ki a középkori szerzők a hun származás történetével, vagy utóbbiaknak köszönhetjük az egész konstrukciót. Ha valóban székely hagyományról van szó, arra kétféle magyarázat is kínálkozik. Egyrészt a székelyekbe olvadt autochton népesség talán nemcsak saját írásrendszerével és genetikai örökségével járult hozzá a székely identitás kialakulásához, hanem azzal a valós hagyománnyal is,

4 Sándor Klára felhívja rá a figyelmet, hogy a székelyek gyávaságának motívuma már jóval Kézai előtt megjelent a magyar történelmi irodalomban (Sándor 2014, 162.). Az 116-os (SRH I, 436.) és az 1146-os Fischa menti csata (SRH I, 456.) leírásában a székelyekre alkalmazott „villissimi” jelzőt és megfutamodásukat összefüggésbe hozza Kézai fentebb idézett eredettörténetével (Sándor 2014, 166–167.). Bár csábító lehetőség lenne ezekre a forrásrészletekre is úgy tekinteni, mint amelyek összefüggésben állnak az általam javasolt etimológiával (vö. az ‘apírúk megítélésével is, pl. Na’aman 2005, 258., 261., 269–272.), ebben az esetben mégis a konszenzusosnak tekinthető történelmi álláspont tűnik valószínűbbnek. E szerint a segédcapatok negatív megítélése a könnyűlovas harcmodort megvető lovagi szemléletre vezethető vissza (Veszprémy 2008, 107–108.). (Bár a szövegben explicit módon nem említik, hogy a székelyek lovasok lennének.) A besenyőkre a székelyektől függetlenül is alkalmazott „villissimis” jelző (SRH I, 397.) és „fugierunt” ige (SRH I, 396.) utóbbi felfogást támogatja.

5 Benkő 2012, 18.

6 Na’aman 2005, 262. Ezzel függhet össze egyes ‘apírú csoportok áttelepítése az Egyiptom által ellenőrzött kanaáni területekről Núbiába (Na’aman 2005a, 89., 93–94.). A magyar történelemben erre a hajdúk szolgáltatójára a legjobb példát.

7 ‘Generalized kinship across a vast segment of society offers a considerable potential for both the integration and the exclusion of foreigners. However, it hardly suffices on its own to create lasting cohesion when it is stretched beyond the comfortable horizons of the face-to-face group. Larger ethnic units can only be maintained in conjunction with (or, in the case of minority groups, in contrast to) other forms of social identity and organization. Thus, ethnic forms of identification could lend coherence to civic, regional, national or religious groups, if to differing degrees.’ (Pohl 2013, 50.)

8 Benkő 2012, 19.

hogy őseik már tényleg a magyarok előtt is a Kárpát-medencében éltek.⁹ De azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a székelyek „mi-voltunk-itt-előbb” öntudata a királyi hatalommal szembeni dacból született: amikor a királyi adószedők megjelentek náluk, ők már őslakosnak számították magukat a határvidéken.¹⁰ Jellemző egyébként, hogy más peremvidékre szorult csoportoknál is felmerült annak lehetősége, hogy ezek egy korábbi bevándorlási hullám leszármazottai az adott területen, viszont a genetikai vizsgálatok ezeknek a feltételezéseknek ellentmondanak.¹¹ Talán érdemes lenne elgondolkodni azon a lehetőségen is, hogy a székelyek történeti hagyománya nem volt-e hatással a 13. századi történetírókra. Nem lehet, hogy Anonymus Árpádot, Kézai pedig az egész magyarságot azért kapcsolja a hunokhoz, mert ez válasz arra a székely történeti hagyományra, hogy ők a hunoktól származnak?

A – hangsúlyozottan – mai székelység kialakulásának következő lépcsője természetesen Erdélybe telepítésük, majd itt székekbe szervezésük, de ez már nem tartozik a tanulmány érdeklődési körébe. Csak annyit jegyzek meg, hogy bizonyos, sokáig őrzött jelenségek (nemzeti földtulajdon, társadalom szerkezete stb.)¹² jól magyarázhatók azzal, hogy ’kóborló’ őseik sokáig sikeresen kerülték el a királyság intézményeit, bár az vitatható, hogy ezek a jelenségek mennyire tekinthetők ősi – esetünkben akár a honfoglalás koráig visszavezethető – hagyománynak,¹³ avagy a királyság intézményrendszerével és tulajdonviszonyaival tudatosan szembe helyezkedő gazdaság- és társadalompolitikának.¹⁴

Talán az erdélyi „korai székelység” (Királyföld, Zabola, Petőfalva) problémájának megoldásához is hozzájárul az a felfogás, hogy az uralkodók nem tekintették egységes csoportnak a székelységet, ennek megfelelően az egyes csoportok áttelepítése Erdélybe és ezt követően azon belül hosszabb folyamatot jelentett, aminek csak végső aktusa volt a szérendszer és a „jogilag egységes székelység” kialakítása.

9 Hasonlóra gondolt már Grexa Gyula is, aki szerint a székelyek hunhagyománya a bolgároktól származik, akik Erdélyben olvadtak bele a magyarságba (Grexá 1922, 13–14., 51.)

10 ‘The logic of firstcomer status as a political charter was such that one who claimed to be first could not stop merely at securing one’s independence. For once one declared oneself to be a first-comer (in whatever sense), one had placed oneself in authority over the other inhabitants. By the same token, not to claim to be first was to accept implicitly one’s subordination to someone else.’ (Kopytoff 1987, 61.) Lásd még: Kopytoff 1987, 22., 52–61. Egyes afrikai politikai egységek (polities) történeti hagyományai érdekes kettősséget őriztek meg, amelyek az uralkodók és a köznépi eltérő szempontjait fogalmazzák meg (Kopytoff 1987, 49–50.).

11 Fülöp-szigetek: Scott 2009, 25.; Malajzia: Scott 2009, 183.

12 Györffy 1941, 47.; Kristó 2002, 86–96.

13 ‘...we suggest that the frontier may also be a force for culture-historical continuity and conservatism.’ (Kopytoff 1987, 3., 33–39.)

14 ‘The qazaq institution, i.e., the qazaq warrior band, should not be viewed as a »pre-state stage« organization. Pre-state formation may imply a »primitive« or »tribal« stage of development in a social-evolutionary progression... Therefore, the qazaq institution and the state should be regarded not as successive stages of social evolution but as alternative models.’ (Lee 2015, 49.) ‘Pastoralism, foraging, shifting cultivation, and segmentary lineage systems are often a »secondary adaptation,« a kind of »self-barbarianization« adopted by peoples whose location, subsistence, and social structure are adapted to state evasion.’ (Scott 2009, X, 8., 24., 29–30., 185., 188., 208–216., 259–270., 274–282.)

Kristó Gyula felvetette annak lehetőségét, hogy az erdélyi székelység spontán mozgalom keretében vándorolt a nyugati országhatárról új hazájába.¹⁵ Nem tartom lehetetlennek, hogy a 11. században 'kóborlók' kisebb-nagyobb csoportjai megjelentek Erdélyben is, de csak a szomszédos alföldi területekről, például a Maros folyását követve.¹⁶ Teljesen valószínűtlennek gondolom viszont azt, hogy a 11–12. században pontos helyismeret, tehát pontos cél nélkül tömegek indultak volna neki az ország különböző területeiről saját ötlettől vezérelve az akár 5–600 kilométeres útnak, hogy megtalálják azt a területet, ahol majd a 13. századtól kezdve a magyar királyok létrehozzák a székely székeket. A székelyek erdélyi letelepítésében a központi akarat játszotta a főszerepet.

Természetesen nem minden székely vállalta – és valószínűleg nem is minden csoportjuknak ajánlották fel – a több száz kilométeres, több hónapig tartó utat az ismeretlen keleti területekre. Akik maradtak,¹⁷ azok – még ha egy ideig tovább őrizhették is szabadságukat – előbb-utóbb beleolvadtak valamelyik nagyobb társadalmi csoportba. Sorsuk változatossága létszámukkal is összefüggésben állhatott. A vátyi székelyek még a tatárjárás után is Baranya megyében éltek, és csak IV. Bélától kapták meg annak jogát, hogy személyenként vonuljanak hadba.¹⁸ Egy részüket V. István 1272-ben a szerviensek közé emelte, míg a többiek a jobbágyságba olvadtak be. Hasonló sorsuk lehetett a Tolna¹⁹ és Szabolcs²⁰ megyei székelyeknek, csak a szerencsés kevesek tudták megőrizni szabadságukat.²¹ Nincsen nyoma annak, hogy a Béga és Temes vidékén élő székelyek²² valaha is katonai szolgálatot teljesítettek volna. A 16–17. századi Zemplén²³ és Abaúj vármegyében az erdőőröket nevezték székelynek, a szónak ezt a jelentését Regécen még a 18. század elején is feljegyezték.²⁴ Némileg hasonlót látunk a kozákoknál is, akiknek

15 Kristó 2002, 119., 151.; Kristó 2003, 59–60.

16 Kristó 2002, 132.; Benkő 2002, 263–264.; Benkő 2005, 272. Ezt a feltételezett nyugat–keleti irányú migrációt régészeti módszerekkel egyelőre nem lehet teljes bizonyossággal kimutatni: Gáll–Hőgyes 2021.

17 Györffy 1941, 46–47.; Kristó 2002, 77–79.; Benkő 2012, 68. Boleráz (Pozsony vm.): Marsina 1987, 393.; Döbréte (Zala vm.): HO V, 50–51.; Ebej (Bihar vm.): ÁMTF I, 614.; Sásvár (Ugocsa vm.): Jakubovich 1931.

18 Benkő 2012, 34–35.; SzO I, 14–15.; ÁMTF I, 403–405.

19 Benkő 2005, 272.; Benkő 2012, 36.

20 Benkő 2005, 272.; Benkő 2012, 41–42.

21 A bihari Deus nevű székely esetének értelmezése: Benkő 2012, 43. A Szászföldről keletebbre telepített székelyek esetében hasonló leszakadókkal számol Benkő 2012, 45–46.

22 Benkő 2005, 272.

23 Tagányi 1895, 91–92., 94.; Hadrovics–Kiss 1965, 490.; Kristó 2002, 13–14.

24 Timon 1754, 57.; Sebestyén 1897, 34. A füzéri székely nyomokhoz: Benkő 1990, 115.; Benkő 2002, 263.; Benkő 2005, 272.; Benkő 2012, 41. Apor Péterhez címzett levelében Timon Sámuel örömet fejez ki, hogy Bay Mihály tanúságtétele megerősíti a székely név etimológiájáról kialakított véleményét. (Timon 1754a, 2.) Az utóbbi kuruc diplomata Bereg vármegyéből származott (MÉL), ezért feltételezhető, hogy a 'székely' szó 'erdőőr' jelentése nem csak a fentebb említett két megyében terjedt el. A jelenséget magyarázhatnánk azzal is, hogy a 16. századtól jelentős migráció indult ki a székely székekből Északkelet-Magyarországra, ahol az újonnan érkezettek jellemzően erdőőri feladatokat láttak el. Ennek azonban – tudomásom szerint – nincs nyoma a történeti forrásokban.

sorsát jelentősen befolyásolta, hogy állami, magánföldesúri szolgálatba álltak, vagy megőrizték függetlenségüket.²⁵

Bár az sem kizárt, hogy ezek a Királyhágótól nyugatra élő, kollektív kiváltságokkal nem rendelkező székely csoportok – legalább részben – már 13. századi szökevények leszármazottai. Egy-egy 1247-es és 1275-ös oklevél szerint az uralkodók áttelepítéssel gondoskodtak arról, hogy az érintett várnépek, illetve várjobbágyok ne váljanak „*vagi et profugi/exules*”-szé annak következtében, hogy a földeket, amelyeken éltek, eladományozták.²⁶ A jelenségnek a jogilag egységes jobbágyság kialakulása vethetett véget.

Nem tervezett következmény, önszerveződés, exaptáció

A székelység eredetéről folytatott vita során leggyakrabban alkalmazott fogalmi keret minden bizonnyal a „csatlakozott törzs” és a „határvédelmi célra szervezett törzs” kifejezés. Előbbi azt a feltételezést foglalja magába, hogy a székelység eredete nem a magyar társadalomtörténet kutatási témája, utóbbi pedig „intelligens tervezést” lát megszületésében. Ezek helyett néhány olyan, más társadalomtudományokban is használt fogalmi keret alkalmazását javaslom, amelyek elméleti háttérrel – és remélem, támogatást – biztosítanak a fentebb vázolt nyelvészeti és történeti hipotézisnek.

Az egyik ilyen fogalom az „előre nem látott (nem tervezett) következmények” (unintended [unanticipated] consequences [results]).²⁷ Ennek lényege, hogy egyetlen döntéshozó sincsen a birtokában minden szükséges információnak, ezért a legjobb szándékkal meghozott intézkedésnek is olyan előre nem látott következményei lehetnek, amelyek akár hosszú távú folyamatokat is elindíthatnak. Talán elég, ha itt külön irodalmi hivatkozások nélkül utalok a Tisza szabályozásának ma már jól érzékelhető következményeire.

A következő fogalom, amit a középkori magyar társadalom kutatása során is érdemes figyelembe vennünk, az az „önszerveződés” (self-organization). Az önszerveződés általános

25 Fedinec et al. 2021, 154–162. A 'hajdú' kifejezés jelentései az EWUng 512. szerint: 1) Viehhirt; Viehtreiber 2) Fußsoldat 3) Räuber 4) Büttel; Waffenknecht, Trabant in ungarischer Tracht 5) angestammter ungarischer Bewohner des Gebiets Hajdúság bzw. des jetzigen Komitats Hajdú-Bihar 6) rendőr (főleg 1848 előtt). Az olykor egymásnak is ellentmondó jelentések ebben az esetben is azért alakulhattak ki, mert a nyelvhasználók egymással kapcsolatban nem álló, ezért egymástól radikálisan eltérő életmódra kényszerülő hajdúcsoportokkal kerültek kapcsolatba már a 16. században is. Az 'apírúk változatos reintegrációja szintén azt eredményezte, hogy különböző méretű csoportjaik vagy egyéneik számos feladatkörben megtalálhatók tértől és időtől függően. (Bottéro 1981, 100–103.)

26 ÁÚO II, 194.; XII, 132.

27 Menger 1985, 130–133.; Merton 1936. Mengernél az előre nem látott következmény és az önszerveződés fogalma összemosódik.

jelenség, amely az élettelen környezettől kezdve a biológiai folyamatokon át a kulturális jelenségekig mindenhol megfigyelhető.²⁸ A „spontán rend” (spontaneous order) a társadalomtudományok művelői számára sem ismeretlen fogalom.²⁹ Bár hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az emberi kultúra különböző jelenségeit, intézményeit, köztük a társadalmi csoportokat kizárólag nagy törvényalkotók, bölcs uralkodók hozhatták létre,³⁰ valójában a legtöbb esetben hosszú kulturális evolúció előzi meg a törvényhozói döntéseket, amelyek inkább csak elismerik bizonyos társadalmi jelenségek létét. A törvényhozási aktusokat megelőző folyamatok felismerését a korai Árpád-korban több dolog is jelentősen megnehezíti: a források hiánya, a megmaradt források jellege, illetve saját gondolkodásmódunk.³¹

A harmadik fogalom az „exaptáció” (exaptation). A biológiában exaptációnak nevezik a preadaptációnak azt a változatát, amikor egy más célra kifejlődött gén, szövet vagy struktúra új funkciót kap.³² Úgy tűnik, hogy az exaptáció jelensége – a hálózatszerveződés szabályaihoz hasonlóan – átlépi az élettelen természet, a biológia és az emberi társadalom szerveződési szintjeinek határait.³³ A fogalmat ennek megfelelően már az emberi kultúra különböző jelenségeivel,³⁴ többek között szociális hálózatokkal³⁵ kapcsolatban is használják.

A három jelenség természetesen nem független egymástól: bizonyos előre nem látott következmények olyan önszerveződési folyamatokat indíthatnak el, amelyeknek eredményeként megszületik egy szociális klaszter (alhálózat), amelyik végül új funkciót kaphat a társadalom szövetén belül. Mivel az ezt szentesítő királyi intézkedések jobban adatoltak, mint a spontán folyamatok, ezért az utóbbiak jelentősége könnyen elsikkadhat. Ráadásul az etnikai

28 Kauffman 1995; Strogatz 2003. Más fogalmak használatával ugyanezt a jelenséget elemzi Menger 1985, 129–159.

29 ‘The Results of Human Action but not of Human Design’ (Hayek 1967, 96–105.); Menger 1985, 129–159.; Szafruga 2021, 7–71.

30 Historiográfusokra váró feladat annak elemzése, hogy ez mennyiben függ össze Magyarország 19–20. századi történelmével, az egymást váltó tekintélyuralmi rendszerekben szocializálódó történészek élettapasztalataival.

31 ‘The richness of the world around us is due, in large part, to the miracle of self-organization. Unfortunately, our minds are bad at grasping these kinds of problems. We’re accustomed to thinking in terms of centralized control, clear chains of command, the straightforward logic of cause and effect. But in huge, interconnected systems, where every player ultimately affects every other, our standard ways of thinking fall apart.’ (Strogatz 2003, 34.) ‘The existence of unplanned outcomes to which the theory of spontaneous order refers is closely related to the existence of the cognitive limitations of the human mind, which constrain people’s freedom to deliberately create various institutions. Consequently, many institutions with a complex structure, which might seem to be a deliberate product of some omniscient decision-making body, actually result from the bottom-up actions of individuals. They cannot be created in a planned way because of their complex structure, exceeding the capabilities of any person or group.’ (Szafruga 2021, 7.) Hasonlóképpen Menger 1985, 148.

32 Futuyama 2005, 261., 486., 547.

33 Frenkel et al. 2022.

34 Lass 1990; Knappett 2011, 155–156., 159.

35 Murphey–Fukada–Falout 2016.

csoportokra hajlamosak vagyunk úgy tekinteni, mint amelyek egy ősi múltban keletkeztek,³⁶ és így könnyen elszalasztjuk azt a periódust, amikor az adott etnikum kialakult.³⁷ Analógia-ként – szintén részletes hivatkozások mellőzésével – a már többször említett hajdúságra utalok. A 16–17. századi források szerencsére jóval bőségesebbek és változatosabbak annál, hogy Bocskai István intézkedései elfedhetnék a megelőző – a 11. századhoz hasonlóan viharos – bő száz év folyamatait.

Összefoglalás

A történeti folyamatok csak ritkán haladnak nyílegyes vonal mentén, és kiindulópontjuk talán még ennél is ritkábban valamilyen szándékos tervezés. A határvédelmi feladatokat is ellátó besenyőket, a könnyűlovas harci szolgálatot teljesítő kunokat sem azért szervezték meg valahol az eurázsiai sztyeppén, hogy utódaik majd a Kárpát-medencei magyar királyok katonai segédnépei lehessenek.

Úgy gondolom, hogy a székelység kialakulása is spontán folyamattal kezdődött, ami tudatos döntéseknek a nem kívánt mellékterméke volt. A modern európai történelemszemléletnek része a „haladásba” vetett hit, ezért hajlamosak vagyunk az állam, pontosabban a keresztény királyság megalapítására pozitív, de legalábbis szükségszerű fejlődési fokozatként tekinteni.³⁸ A 11–12. századi emberek jelentős csoportjai ezt a folyamatot egészen máshogy, negatívumként élték meg,³⁹ és nem szándékoztak új világi és egyházi struktúrákat eltartani,

36 “...ethnic or other social groups are thought of as enduring and ‘identical’ from a distant past to a distant future.” (Pohl 2013, 5.) A „népek megmaradásának törvénye” szerint az antik és középkori szerzők nem bonyolult társadalmi folyamatok eredményének tekintették az újonnan megismert etnikumokat, népcsoportokat sem, hanem korábban megismert népek új nevet kapott képviselőit keresték bennük. (Brady–Wadden 2022, 2.; Buchberger 2022, 27.) Ezért kutatják sokan még ma is oly makacsul a székelység elődeit évszázadokkal korábbi történeti forrásokban.

37 ‘...the period between the fourth and the eighth centuries (and in eastern Europe, until the eleventh century), the transformation of social identities was accelerated through Christianization and Islamicization, through migrations and the appearance of new peoples, and through economic and political transformation.’ (Pohl 2013, 5.) Kiemelések tőlem.

38 Clastres 1987, 189–218.; Scott 2009, 8.

39 A középkori írástudók számára ez nem volt idegen gondolat. (Pohl 2013, 36–37.) „De az Úr azt mondta Sámuelnek: »Tégy meg mindent, amit csak kér tőled a nép... De figyelmeztess őket, és ünnepélyesen mutass rá a király jogára, aki majd uralkodik fölöttük.« Erre Sámuel kihirdette a népnek, amely királyt kívánt tőle, mind, amit az Úr mondott: »Ez lesz a királynak a joga, aki majd uralkodik fölöttetek: Elveszi fiaitokat, s szekerei és lovai mellé rendeli őket – a szekerei előtt kell majd futniuk; megteszi őket az ezres és ötvenes csoportok parancsnokainak; felszántatja velük a földet és betakaríttatja a termést, hadi felszerelést csináltat velük és szerszámot a szekereire. Elveszi lányaitokat, illatszert készíteni, főzni és sütni. Elveszi szántóföldeitekről, szőleitekből, az olajligeteitekből a legjava termést, és odaadja a tisztjeinek. Tizedet vet ki szántóitokra, szőleitekre, és azt udvari embereinek meg a tisztsegyviselőinek adja fizetségül. Elszedi legjobb szolgálái-

feladni addigi függetlenségüket. A nyugati gazdasági-társadalmi rendszer magyarországi adaptációja ezért nem várt folyamatokat is elindított. A pogánylázadások, a gyakori háborúk mellett ilyen volt a 'kóborlás', aminek következtében jelentős létszámú, nehezen kontrollálható, a királyság stabil működésére potenciális veszélyt jelentő paraszociális csoport⁴⁰ jelent meg – elsősorban a határvidéken. Ezzel a csoporttal valamit kezdeni kellett, és a más szempontból is kiemelkedő teljesítményt nyújtó Könyves Kálmán lehetett az, aki nem kizárólag bajkeverőkként tekintett a szökevény székelyekre, hanem megtette az első lépéseket azon az úton, amely végeredményben Székelyföld kialakulásához vezetett. Ez a magyarázata annak, hogy míg a 11. századi adatok bőségesen beszámolnak azokról a tömegekről, amelyek menekülni próbálnak a keresztény királyság új viszonyai elől, addig a 12. században ez a csoport látszólag nyomtalanul eltűnik a forrásokból – valójában más néven megtalálták a helyüket az újjá szerveződő társadalomban.

A spontán folyamatok, akárcsak az élettelen környezetben, az emberi társadalmakban is tartósabb következményekkel járnak, mint a nem spontánok. Ezért történhetett meg, hogy a valóban egy bizonyos katonai feladatra *nem* spontán módon szervezett örökből, lesökből, lövőkből *nem* alakult ki a székelyekhez hasonló csoport. Előbbieknél hiányzott az a megelőző spontán társadalmi kohéziót teremtő folyamat, ami az utóbbiaknál megvolt, és amire az okos uralkodói politika csak rásegített.⁴¹

Valószínű, hogy etimológiai javaslatomat – identitáspolitikai szempontból rosszul kommunikálható kiindulópontja miatt – heves támadások fogják érni. A fentebb vázolt folyamat kezdete ugyanis kétségkívül kevésbé heroikus, mint a végsőkig kitartó hunok története, vagy akár a kezdetektől a magyarságot védő határőröké. Ezért tanulmányomat egy kérdéssel zárom. Olyan borzasztó lenne, ha kiderülne, hogy a székelyek a mi kozákjaink?

---

tokat és szolgálókat, ökreiteket és szamaraitokat, és a maga javára dolgoztatja őket. Tizedet szed nyájaitokból, s ti magatok is a szolgálói lesztek. S ha majd egyszer királyotok miatt, akit választottatok magatoknak, könnyörögni fogtok, az Úr nem hallgat meg benneteket azon a napon.« De a nép nem hallgatott Sámuel szavára, hanem kijelentette: »Nem, király uralkodjék fölöttünk. Legyünk mi is olyanok, mint a többi nép: a királyunk ítélkezzék fölöttünk, ő álljon az élünkön és vezesse harcainkat.« (1 Sám 8.7–20.)

40 A törzsi és nem törzsi szerveződés szerint működő társadalmak mellett megjelenő számkivetettek, a „parasocial element” fogalmához: Rowton 1977.

41 “...ethnic identification is only successful if it is not regarded as deliberate but as expression of a ‘deep structure’.” (Pohl 2013, 5.)

Hivatkozott irodalom

- ÁMTF.** Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- ÁÚO.** Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus I–XII.* Budapest, 1860–1874.
- Benkő 1980.** Benkő Loránd: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemzéi.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Benkő 1989.** Benkő Loránd: A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. *Magyar Nyelv*, LXXXV. (1989) 3–4. sz. 271–287., 385–405.
- Benkő 1990.** Benkő Loránd: Adalékok a székelyek korai történetéhez. *Új Erdélyi Múzeum*, 1. (1990) 109–122.
- Benkő 1991.** Benkő Loránd: Nyelvészeti adalékok a magyarság erdélyi megtelepedéséhez. *Magyar Múzeum*, 1. (1991) 52–61.
- Benkő 2002.** Benkő Loránd: A székely néprésznev őmagyar történetéhez. *Magyar Nyelv*, XCVIII. (2002) 3. sz. 257–265.
- Benkő 2005.** Benkő Loránd: A székelység szerepe az Árpád-kori magyar országvédelemben. *Magyar Nyelv*, CI. (2005) 3. sz. 269–274.
- Benkő 2012.** Benkő Elek: *A középkori Székelyföld I–II.* Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest, 2012.
- Bottéro 1981.** Bottéro, Jean: Les Habiru, les nomades et les sédentaires. In Jorge Silva Castillo (Ed.): *Nomads and sedentary peoples: XXX International Congress of Human Sciences in Asia and North Africa.* Colegio de México, México, D.F., 1981. 88–107.
- Brady–Wadden 2022.** Brady, Lindy – Wadden, Patrick: Introduction. In Brady, Lindy – Wadden, Patrick (Eds.): *Origin legends in early medieval western Europe. Reading medieval sources.* Brill, Leiden–Boston, 2022. 1–22.
- Buchberger 2022.** Buchberger, Erica: Origin Legends of Visigothic Spain in Isidore of Seville’s Writings. In Brady, Lindy – Wadden, Patrick (Eds.): *Origin legends in early medieval western Europe. Reading medieval sources.* Brill, Leiden–Boston, 2022. 25–45.
- Clastres 1987.** Clastres, Pierre: *Society Against the State: Essays in Political Anthropology.* Zone Books, distributed by the MIT Press, New York – Cambridge (Massachusetts) – London (England), 1987.
- EWUng.** Benkő, Loránd (Hrsg.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- Fedinec et al. 2021.** Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság.* (Társadalomtudományi Kutatóközpont.) Gondolat Kiadó, Budapest, 2021.

- Frenkel et al. 2022.** Frenkel, Moran – Petrov, Anton S. – Matange, Kavita – Travisano, Michael – Glass, Jennifer B. – Williams, Loren Dean: Adaptation and Exaptation: From Small Molecules to Feathers. *Journal of Molecular Evolution*, 90. (2022) 166–175.
- Futuyma 2005.** Futuyma, Douglas: *Evolution*. Sinauer Associates, Sunderland, MA, 2005.
- Gáll–Hőgyes 2021.** Gáll Erwin – Hőgyes Mihály Huba: 11. századi migrációk az Erdélyi-medence irányába. Roska Márton és az erdélyi Árpád-kori bevándorlás kérdésköre Vajdahunyad–Kincseshegy és Várfalva temetőinek tükrében. In Rüszt-Fogarasi Enikő (főszerk.): *Oktatás Erdélyben – az elmélettől a gyakorlatig, a középkortól a 20. századig*. (A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve 6.) Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2021. 215–238.
- Grexa 1922.** Grexa Gyula: *A Csaba-monda és a székely hunhagyomány*. Sz. k., Budapest, 1922.
- Györffy 1941.** Györffy György: A székelyek eredete és településük története. In Mályusz Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1941.
- Hadrovics–Kiss 1965.** Hadrovics László – Kiss Lajos: Szótörténeti adalékok. *Magyar Nyelv*, LXI. (1965) 4. sz. 482–491.
- Hayek 1967.** Hayek, Friedrich A.: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. The University of Chicago Press, Chicago, 1967.
- HO.** Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghelyi Dezső – Ipolyi Arnold (szerk.): *Hazai okmánytár I–VIII*. Sz. k. Győr–Budapest, 1865–1891.
- Jakubovich 1931.** Jakubovich Emil: Ugocsa-szabolcsi székelyek a XIV. században. *Magyar Nyelv*, XXVII. (1931) 5–6. sz. 205–209.
- Kauffman 1995.** Kauffman, Stuart: *At Home in the Universe: The Search for Laws of Self-Organization and Complexity*. Oxford University Press, New York, 1995.
- Knappett 2011.** Knappett, Carl: *An Archaeology of Interaction: Network Perspectives on Material Culture and Society*. Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Kopytoff 1987.** Kopytoff, Igor: The Internal African Frontier: the Making of African Political Culture. In Kopytoff, Igor (ed.): *The African Frontier: the Reproduction of Traditional Societies*. Indiana University Press, Bloomington (Indiana), 1987. 3–84.
- Kristó 2002.** Kristó Gyula: *A székelyek eredete*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- Kristó 2003.** Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.
- Lass 1990.** Lass, Roger: How to do things with junk: Exaptation in language evolution. *Journal of Linguistics*, 26. (1990) 1. sz. 79–102.
- Lee 2015.** Lee, Joo-Yup: *Qazaqlıq, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs: State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia*. (Studies in Persian Cultural History.) Brill, Leiden–Boston, 2015.
- Marsina 1987.** Marsina, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Academia Scientiarum Slovaca, Bratislavae, 1987.

- MÉL.** Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990*. Javított, átdolgozott kiadás. Magyar Elektronikus Könyvtár, Budapest, 1994. (<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/Hozzaférés> 2023. április 5.)
- Menger 1985.** Menger, Karl: *Investigations into the method of the social sciences, with special reference to economic*. (The Institute for Humane Studies Series in Economic Theory.) New York University Press, New York–London, 1985.
- Merton 1936.** Merton, Robert K.: The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. *American Sociological Review*, 1. (1936) 894–904.
- Murphey–Fukada–Falout 2016.** Murphey, Tim – Fukada, Yoshifumi – Falout, Joseph: Exapting students’ social networks as affinity spaces for teaching and learning. *Studies in Self-Access Learning Journal*, 7. (2016) 152–167.
- Na’aman 2005.** Na’aman, Nadav: Habiru and Hebrews: The Transfer of a Social Term to the Literary Sphere. In Na’aman, Nadav: *Canaan in the Second Millennium B.C.E. Collected Essays*. Volume 2. Eisenbrauns, Winona Lake (Indiana), 2005. 252–279.
- Na’aman 2005a.** Na’aman, Nadav: Biryawaza of Damascus and the Date of the Kāmid el-Lōz ‘Apiru Letters. In Na’aman, Nadav: *Canaan in the Second Millennium B.C.E. Collected Essays*. Volume 2. Eisenbrauns, Winona Lake (Indiana), 2005. 82–98.
- Pohl 2013.** Pohl, Walter: Introduction — Strategies of Identification: A Methodological Profile. In Walter Pohl – Gerda Heydemann (Eds.): *Strategies of Identification: Ethnicity and Religion in Early Medieval Europe*. Brepols, Turnhout, 2013. 1–64.
- Rowton 1977.** Rowton, Michael B.: Dimorphic Structure and the Parasocial Element. *Journal of Near Eastern Studies*, 36. (1977) 3. sz. 181–198.
- Sándor 2014.** Sándor Klára: *A székely írás nyomában*. Typotex Kiadó, Budapest, 2014.
- Sándor 2021.** Sándor Klára: A török–magyar nyelvi kapcsolatok újraértelmezésének lehetőségei. The possibilities of reinterpreting the Turkic–Hungarian language contacts. In Klima László – Türk Attila (szerk.): *Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében Budapest, 2020. november 11–13.* (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 2.) Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2021. 77–101.
- Scott 2009.** Scott, James C.: *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. Yale University Press, New Haven, 2009.
- Sebestyén 1897.** Sebestyén Gyula: A székelyek neve és eredete. *Ethnographia*, VIII. (1897) 1–6. sz. 30–54., 141–167., 241–257., 345–362., 417–430.
- SRH.** Szentpétery, Emericus (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae Gestarum*. I–II. Academiae Typ., Budapest, 1937–1938. (reprint Nap Kiadó, Budapestini, 1999.)
- Strogatz 2003.** Strogatz, Steven H.: *SYNC: how order emerges from chaos in the universe, nature, and daily life*. Hachette Books, New York, 2023.
- Szafruga 2021.** Szafruga, Piotr: *Politics and the Theory of Spontaneous Order*. Routledge, London–New York, 2021.

SzO. Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu (szerk.): *Székely oklevéltár I–VIII. Sz.* k., Kolozsvár–Budapest, 1872–1934.

Tagányi 1895. Tagányi Károly: A földközösség történetéhez Zomboron. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, II. (1895) 291–296.

Timon 1754. Timon, Samuel: *Imago novae Hungariae. Pars II.* Typis Joannis Thomae Trattner, Sac. Caes. Reg. Aulæ Bibl. et Univers. Typogr., Viennæ Austriae, 1754.

Timon 1754a. Timon, Samuel: *Additamentum ad Imagines antiquae, et novae Hungariae tribus epistolis ad illustrissimum dominum liberum baronem Petrum Apor.* Typis Joannis Thomae Trattner, Sac. Caes. Reg. Aulæ Bibl. et Univers. Typogr., Viennæ Austriae, 1754.

Veszprémy 2008. Veszprémy László: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 2008.

Závodszy 1904. Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* (Függelék: a törvények szövege). Szent István Társulat Tud. és Irod. Osztálya, Budapest, 1904.

ABSTRACT

Alternative proposal to explain the origin of the name and social group ‘Szekler’

Kálmán the Learned may have been the one who initiated the reintegration of the Szeklers into the institutional system of the kingdom. It took various forms. The most significant series of events was the resettlement of a group of Szeklers to Transylvania and finally to present-day Székelyföld. Applying conceptual frameworks different from the previous ones facilitates the understanding of the origin and development of the Szeklers.

KEYWORDS: Szekler/Székely, Heyducks, unintended consequences, self-organisation, spontaneous order, exaptation